

BENCZE MÁTYÁS

Az ártatlanság vélelmének érvényesülése a magyar büntetőbíróságok bizonyítási gyakorlatában

A hazai jogtudományban, elsősorban a büntetőeljárási jogban jártas szerzők már régen felfigyeltek az ártatlanság vélelmének érvényesülése és a bíróságon folyó bizonyítás gyakorlata közötti szoros kapcsolatra.¹ A gyakorlatot vizsgálók általában saját vagy mások tapasztalataira, megfigyeléseire, esetleg néhány közzétett bírósági döntésre hivatkoztak. Feltűnő azonban, hogy szisztematikus empirikus vizsgálat, amelybe kellő számú, alacsonyabb bírósági szinten született döntést is bevontak, nagyon kevés készült², olyan munkáról pedig nem is tudok, amelyik kimondottan a bírói bizonyítási gyakorlat megfigyelésére koncentrált volna. Egy 2007 és 2010 között lefolytatott kutatásban ezt a hiányosságot szeretnénk volna munkatársaimmal³ pótolni akként, hogy megpróbáltuk minél pontosabban feltárni a valós helyzetet és az annak kialakulását előidéző okokat. A következőkben először vázolom a vizsgálódásaim fogalmi és módszertani kereteit, majd ismertetem a gyakorlati elemzések eredményeit. A dolgozat második részében azt mutatom be, hogy melyek azok a bírói attitűdök, amelyek a gyakorlat mögött húzódnak meg, és milyen bírói szerepfelfogásba illeszkednek.

A kutatás módszertana

A kutatás tárgya

Az ártatlanság vélelme olyan összetett alapelv, amely a jogtudományban fennálló konszenzus alapján a következő három, a büntetőeljárással kapcsolatban

1 Bárd Károly: A büntető hatalom megosztásának buktatói. KJK, Budapest, 1987, 49., 116., 162–163. o.; Kántás Péter: „Bemérlegelt” igazság? Ügyészségi Értesítő, 1990/4., 23–25. o.; Bócz Endre: Büntetőeljárási jogunk kalandjai. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2006, 114–116., 135., 156. o.; Kadlót Erzsébet: A „vád igazsága”. In: Erdei Árpád (szerk.): A büntető ítélet igazságtartalma. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2010, 27–30. o.; Tóth Mihály: Közvetett bizonyítás, prekonceptiók, előítéletek. In: Erdei Árpád (szerk.): i. m. 74–88. o.

2 Szabóné Nagy Teréz: A büntető igazságszolgáltatás hatékonysága. KJK, Budapest, 1985, 307. o.

3 Kovács Ágnes és Ficsor Krisztina a Debreceni Egyetem Állam és Jogtudományi Karának oktatói, továbbá Aladits Beáta a kar hallgatója. A kutatás a Bolyai János kutatási ösztöndíj támogatásával készült (BO/00491/07.). A jelen tanulmány alapjául szolgáló részletes zárójelentés a következő címen érhető el: http://jog.unideb.hu/documents/tanszekek/jogbolcseleti/publikcik/artatlansag_veleme_a_gyakorlatban.pdf

konkrétan megfogalmazható követelményre bontható: a) a bizonyítási teher a vádlón nyugszik (senki sem kötelezhető ártatlanságának a bizonyítására); b) kétség esetén a vádlott javára kell dönten (in dubio pro reo); c) hallgatáshoz való jog (és az önvádra kötelezés tilalma).⁴ Ebből a komplexumból a magyar gyakorlat elemzésekor arra a b) pont alatti összetevőre koncentráltunk, amely a legtöbb gyakorlati bizonytalanságot rejti magában, miközben központi jelentőségű a büntetőeljárásban. Az a) és a c) pont alatti komponensek érvényesítését ugyanis magas hatásfokkal képes garantálni maga az írott jog. Viszonylag könnyű annak utánajárni, hogy az eljárási szabályok az eljárás melyik résztvevőjét kötelezik a bizonyításra, vagy joga van-e a vádlottnak a hallgatáshoz, illetve a hallgatása milyen következményekkel jár, és ezekből nagy valószínűséggel megállapítható az ártatlanság vélelme e két dimenziójának a jogrendszerben elfoglalt helyzete. Mindez nem azt jelenti, hogy ne lennének tisztában azzal: a gyakorlat sokszor áttörheti a legjobban cizellált szabályokat is⁵, de csak az in dubio szabály az, amelynek érvényesülését eleve csak a bírói mérlegelés és a bíró ezen alapuló „bölcs belátása” garantálhatja. A Be. mindössze néhány szakaszában rendelkezik a tényfeltárás és mérlegelés alapvető szabályairól (75–78. §), a többi az ésszerű bírói gondolkodásra bízta. E megfontolás alapján az ártatlanság vélelmének az érvényesülés garanciáit tekintve „leggyengébb láncszemének”, a bizonyítási folyamatnak, és az in dubio szabály érvényesülésének vizsgálatát tűztük ki célként.

Az empirikus kutatást irányító szempontok meghatározása

A hatályos büntetőeljárási törvény értelmében nem lehet a vádlott terhére értékelni a kétséget kizáróan nem bizonyított tény. Kérdés, hogy milyen típusú, pontosabban: milyen fokú kétséget kell kizárni a vádlott terhére folytatott bizonyításban ahhoz, hogy egy tényt a bíróság az ítéleti tényállás részévé tessen. A kétség, a kételkedés ugyanis nem a „mindent vagy semmit” elven működik, hanem éles átmenetek nélküli fokozatokban nyilvánul meg. Magunk is érezzük, hogy egyszer erősebb, másszor gyengébb kétségeket ébreszt bennünk egy-egy állítás.

⁴ Vö. Tóth Mihály (szerk.): Büntető eljárásjog. HVG-ORAC, Budapest, 2006, 45. o.

⁵ A magyar gyakorlat esetében például triviálisnak tekinthető, hogy a törvényben szabályozott feladatmegosztás ellenére a bíróságokat ugyanúgy „terheli” a vádban foglaltak bizonyítása, mint az ügyész. Ha ugyanis a bíróság által megállapított tényállás nem megalapozott, azt a másodfokú bíróság az első fok (és nem az ügyész) hibájaként értékeli. Kardos Sándor: Gondolatok a tisztességes eljárásról. In: Holé Katalin – Kabódi Csaba – Mohácsi Barbara (szerk.): Dolgozatok Erdei tanár úrnak. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2009, 210–212. o.; Kadlót Erzsébet: i. m. 25–26. o.

Vannak szerzők, akik a magyar büntetőeljárás-beli bizonyítás elítélési standardjának az „ésszerű kétség” hiányát tekintik.⁶ A törvény szövege azonban „teljes” (matematikai szintű) bizonyítottságot vár el, és ezt így értelmezi a szakirodalom is.⁷ Jó érvek szólnak amellett, hogy a törvény megfogalmazásából ez utóbbi következik. Egyfelől, ha az eljárási törvény maga nem szükíti le a „kétség” kifejezés értelmét, akkor a fogalom körébe bármilyen, akár a legelenyészőbb mértékű kétséget is be kell vonnunk. Másfelől pedig első ránézésre ez a szigorú értelmezés szolgálja leginkább az ártatlanok védelmét: a teljes bizonyosság követelménye garantálja, hogy egyetlen ártatlant se ítéljenek el.

Ez az értelmezés azonban, ha a bíróságok valóban komolyan vennék, szinte soha nem vezethetne a bűnösök elítéléséhez. Egy szemernyi kétség mindig marad, már csak azért is, mert tudásunk a világról távolról sem teljes, léteznek olyan fizikai, kémiai, biológiai, pszichológiai összefüggések és törvényszerűségek, amelyeket még nem fejtettünk meg. A matematikai bizonyosság elérése a matematikán (és a tiszta logikán) kívül lehetetlen. Tudjuk, hogy Newton törvényei is bizonyosnak látszottak – ameddig Einstein új paradigmája fel nem váltotta őket. Miért lehetne tehát egy bíró száz százalékgig biztos a dolgában a ténymegállapítás során? A tanúkat megtréfálhatják érzékszerveik, emlékezetük gyengeségei, a tárgyi bizonyítékok önmagukban általában nem mondanak sokat⁸, a szakvélemény megítélésének kérdésében a bíró a legtöbb esetben nem kompetens. De még ha egy adott ügyben több egymást erősítő, önmagában is elsőpró erejű közvetlen bizonyíték létezik a vádlott elkövetési magatartására nézve, biztosak lehetünk-e abban, hogy a tudati oldal felől bizonyosságunk van? Honnan tudjuk, hogy nem lépett-e fel a vádlott elmeműködésében heveny, gyorsan elmúló zavar, amely egyébként beszámíthatatlanságot idéz elő (vagy nem állt-e esetleg hipnózis hatása alatt). A példa természetesen extrém, de arra jól rávilágít, hogy a szigorú értelemben vett teljes bizonyosság nem érhető el a bizonyítási eljárásban.

Ezekre az ismeretelméleti akadályokra tekintettel a kutatásunkban sem a maximalista kíváncsi, a teljes bizonyítottság elérését akartuk számon kérni a bíróságokon. Éppen arra voltunk kíváncsiak, hogy a gyakorlat milyen fo-

6 Ed Cape – Zaza Namoradze – Roger Smith – Taru Spronken: *Effective Criminal Defence in Europe*. Intersentia, Antwerpen–Oxford–Portland, 2010, p. 347. A Magyarországra vonatkozó fejezetet Kádár András írta.

7 Lásd Tóth Mihály: i. m. 45. o.; Király Tibor: *Büntetőeljárás jog*. Osiris Kiadó, Budapest, 2008, 256. o.; Bodor Tibor – Csák Zsolt – Somogyi Gábor – Szepesi Erzsébet – Szokolai Gábor – Varga Zoltán: *A büntetőeljárás törvény magyarázata*, 1. kötet. Complex Kiadó, Budapest, 2009, 42., 53. o.

8 Hallottunk már olyan emberről, aki biztonsági kamera „csalhatatlan” felvétele alapján töltött hosszú időt ártatlannal előzetes letartóztatásban.

kü bizonyosságot követel meg az elítéléshez; vagy a másik nézőpontból fogalmazva: milyen mértékű kétséget tud elviselni egy megalapozottnak tekintett tényállás. Úgy véltük, a külföldi szakirodalom már azonosította a bíraktól méltányosan elvárható bizonyítottsági szintet. Az angolszász szakirodalomban kidolgozott *ésszerű kétség* (*reasonable doubt*) doktrínája az *erkölcsi bizonyosság* (*moral certainty*) elérését követeli meg. Az erkölcsi bizonyosság az elméleti-tudományos és a teológiai bizonyosságokkal szemben az olyan gyakorlati (emberi) cselekvések – mint amilyen az állam igazgatása vagy az igazságszolgáltatás – ésszerűségével áll kapcsolatban. Az „erkölcsi” jelző arra utal, hogy valakinek olyan érvei vannak, amelyekre alapozva erkölcsileg el nem ítélnélhető módon cselekedhet, például a bíró ilyen fokú bizonyosság esetén küldhet valakit börtönbe.⁹ Az ésszerűen gondolkodó ember elégedett lesz az olyan bizonyítékkal, amely megfelel a megfontolás tárgyának.¹⁰ Fontos tehát, hogy a kétség hiányát nem az ügyben ítélező bíró pszichikai sajátosságaira tekintettel kell megállapítani: ez univerzális mérce, amelynek bázisa az ésszerűen gondolkodó átlagember. Az általunk kiválasztott ítéletek elemzésekor így arra voltunk kíváncsiak, hogy hagy-e helyet az indokolás az ésszerű kétségnek.

Az ítéletek kutatásának módszertana

Úgy gondoltuk, hogy a hazai bírói gyakorlatot a bizonyítási eljárások zömét lefolytató első fokon eljáró bíróságok döntésein keresztül lehet elemezni. Eme ítéletek vizsgálatából szűrhető le következtetés arra nézve, hogy miként érvényesül az *in dubio* szabály, milyen fokú ténybeli bizonyosság elérése tükröződik a döntések indokolásából.

Az ügyek kiválasztása

A kutatást nagyban megkönnyítette, hogy rendelkezésünkre állt a bíróságok honlapján működő adatbázis.¹¹ Ez az összes olyan ügyben született érdemi határozatot tartalmazza, amelyek 2006-tól kezdve legalább az ítéletátlák szintjéig eljutottak. Mindez természetesen azt is jelenti, hogy túlnyomórészt

⁹ A kategória történeti fejlődéséhez lásd Theodore Waldman: *Origins of the Legal Doctrine of Reasonable Doubt*. *Journal of the History of Ideas*, no. 3, 1959, pp. 299–316.

¹⁰ Uo. 306. o.

¹¹ <http://birosag.hu/engine.aspx?page=anonim>

olyan ügyek kerültek be az elemzett mintába, amelyek első fokon valamelyik megyei bíróságon indultak (főként: emberölés, életveszélyt vagy halált okozó testi sértés, hivatali vesztegetés), és amelyeknek az ítéletábra a másodfokú. A jelenlegi eljárásjogi rendszerben a helyi bíróságokról csupán nagyon kevés ügy juthat el az ítéletábráig (azok az ügyek, amelyekben a másodfokú bíróság a bűnösséget illetően változtatott az elsőfokú ítéleten). Ez a helyzet elméletileg ugyan nem, gyakorlatilag azonban befolyásolhatja a bizonyítás minőségét, esetleg a bűnösség megállapításához szükséges bizonyítottság mértékét. Bár az eljárásjogi szabályok ugyanúgy vonatkoznak a kisebb súlyú, mint a nagyobb horderejű ügyekre, mégis okkal feltételezhető, hogy az eljáró hatóságok nagyobb körületekintéssel és módszeresebben folytatják le a bizonyítást például egy különös kegyetlenséggel elkövetett emberölés ügyében, mint egy garázdaság miatt indult eljárásban. Emiatt kritizálható a kutatás: a bíróság elé kerülő ügyek egy része ugyanis „felülreprezentált” lesz a mintában, és elképzelhető, hogy más a bizonyítás és a mérlegelés színvonala a kisebb jelentőségű ügyekben, így a tényleges kép nem úgy fest, ahogyan azt kutatásunk tükrözi.

Két indok alapján mégis úgy gondoltuk, hogy elég lesz a bírósági adatbázisban fellelhető ügyekre támaszkodnunk. Először is, az ügy súlyosabb minolta nem csupán az eljáró hatóságok tüzetesebb vizsgálódását idézheti elő, hanem egyúttal nagyobb nyomást is gyakorol rájuk az eredményességet illetően. Ilyen nyomás alatt nem elképzelhetetlen, hogy a bizonyítékok értékelése nem az *in dubio* szabálynak megfelelően történik. A másik érv az, hogy amennyiben a vizsgált mintában (amelynek zömét a fajsúlyos ügyek adják) is kimutathatók bizonyos tendenciák az *in dubio* szabállyal kapcsolatban, akkor ez már önmagában is jelzésértékű lehet a gyakorlat problémái tekintetében, egyben alapként szolgálhatnak egy további szélesebb körű kutatáshoz.

Egy másik irányú módszertani kifogás az lehet, hogy csupán az elsőfokú ítélet indokolását vizsgáltuk, a további fórumok döntései csupán annyiban voltak számunkra érdekesek, hogy megváltoztatták vagy helybenhagyták az ítéletet. Annak oka, hogy nem tartottuk fontosnak vizsgálni a fellebbviteli bíróságok érvelését, abban az egyszerű tényben kereshető, hogy az első fokon a bűnösség kérdésében hozott döntést a fellebbviteli fórumok 95 százalékban nem változtatták meg. Ebből azt a következtetést vontuk le, hogy az első fokon eljáró, a tényállást megállapító bíróságok alapvetően megfelelnek a fellebbviteli fórumok bizonyítást illető elvárásának, így az ítéleteik analízise hiteles képet nyújt a teljes bírósági szisztéma bizonyítási gyakorlatáról.

A kutatás további módszertani sajátossága, hogy a teljes adatbázisból azokat az ügyeket választottuk ki, amelyek esetében a vádlott tagadta a cselekmény elkövetését. Erre azért volt szükség, mert a Be. szerint [118. § (2) bek.] a beismerő vallomás nem helyettesíti ugyan a teljes bizonyítást, a gyakorlatban azonban tudjuk, hogy a beismerő vallomás esetén a dolgok természetéből fakadóan az ártatlanság vélelmének és az *in dubio* szabálynak a garanciális jelentősége csökken (a teljes magyar gyakorlatban elvétve találkozhatunk olyan ítélettel, amelyben a beismerés ellenére valakit felmentett a bíróság). A kérdés, hogy a bíróságok mennyire veszik komolyan ezeket a garanciákat, igazából csak azokon az ügyeken keresztül válaszolható meg, amelyekben valódi téttel bír a betartásuk vagy a megkerülésük. Erre a szempontra is tekintettel csak arra a cselekményre nézve vizsgáltuk az ítéleteket, amelyek az adott ügyben a legsúlyosabbként minősültek („főcselekmény”) – a felmentés/elítélés arányt is csak ezek vonatkozásában vizsgáltuk. Úgy ítéltük meg, hogy az elv érvényesülését illetően nincs túl nagy jelentősége annak, hogy valakit emberölésért elítélnek, de a garázdaság miatt emelt vád alól felmentik.¹²

Az ítéletek elemzésének módszertana

Az előbbiek szerint kiválogatott ügyeket (279 ítélet) kétféle módszerrel vet-tük vizsgálat alá. A *kvantitatív* módszer lényege abban állt, hogy egy olyan – táblázatba foglalt – kérdéssort állítottunk össze, amelyre egyszerű, statisztikailag könnyen értékelhető válaszok voltak adhatók (ezek egy részét számokkal előre kódolni lehetett). A kérdéseket három nagy csoportra osztottuk: az elsőbe tartoznak az ügyek azonosító adataira és általános jellemzőire vonatkozó kérdések (ügyszám, melyik megyében indult, felmentés vagy elítélés lett az eredmény, mi történt a fellebbviteli eljárásban, milyen a vádlott társadalmi státusa). A második kérdéscsoport az indokolásban szereplő különféle bizonyítékok előfordulási gyakoriságára vonatkozik – terhelő és mentő bizonyítékok szerinti bontásban [így olyan jellemzők derülnek ki, hogy például hány tanú tett terhelő vallomást az ügyben, ezek közvetlen vagy közvetett tanúk voltak, vagy például készült(ek)-e az eljárás során szakértői vélemé-

¹² Reméltük, hogy az így kapott adatok tisztábban mutatják például az ügyészi váderedményesség helyzetét is. A bíróságok képviselői, mikor szembesítik őket a 96-97 százalékos váderedményességi mutatókkal, egyebek közt azt szokták megemlíteni, hogy abba a statisztikába azok az ügyek is beletartoznak, amelyekben a vádlott mindent beismer, illetve az ügyészégi statisztika bármely csekély részben történő elítélést is eredményes vádnak minősít.

ny(ek), volt-e okirati, esetleg poligráfos bizonyítás stb.]. Csak azokat a bizonyítékokat regisztráltuk, amelyek a vádlott bűnösségével álltak összefüggésben (tehát azokat a szakvéleményeket például, amelyek pusztán az okozott kár nagyságára vagy az okozott sérülés gyógytartamára vonatkoztak, nem vettük figyelembe). Az ügy feldolgozója ezen túl rögzíthette még a bizonyítékokkal kapcsolatos külön észrevételeit.

Harmadjára pedig a bizonyítékok értékelésekor felhasznált érveket gyűjtöttük ki. Ezeket két alcsoportra osztottuk: a kialakult bírói meggyőződést alátámasztó (asszociatív) és az álláspontjával szembenálló érveket gyengítő (disszociatív) érvekre (asszociatív érv például, hogy a tanú vallomását valamilyen tárgyi bizonyíték alátámasztotta, disszociatív pedig az, hogy a bírói meggyőződéssel ellentétes vallomást tevő tanú vagy vádlott valamilyen okból szavahihetetlen).¹³ Az előzetes vizsgálódásaink során arra a következtetésre jutottunk, hogy az általában felhasznált érvelési eszköztár véges, így a különböző érveket számokkal tudtuk kódolni a táblázatban. Természetesen itt is hagyunk lehetőséget arra, hogy az adott ítélet feldolgozója megtegye a bírói érveléssel kapcsolatos megjegyzéseit.

Az így elkészült Excel táblázat alkalmas lett arra, hogy különböző statisztikákat, illetve kereszt táblákat készítsünk, amelyekkel feltárhattuk a bizonyítékok értékelésének számszerűsíthető összefüggéseit. Például kimutatható, hogy a bűnösséget kimondó vagy a felmentő ítéletek igényeltek-e alaposabb, több érvet felvonultató indokolást, mennyire tartják fontosnak a bíróságok, hogy reagáljanak az álláspontjukkal ellentétes érvekre, vagy éppen az, hogy a vádlott társadalmi státusa korrelációban áll-e az elítéléséhez szükséges bizonyítékok számával, stb.

Természetes azonban, hogy egy olyan bonyolult szellemi tevékenységet, mint a bizonyítékok értékelése, nem lehet pusztán számszerű összefüggések segítségével vizsgálni. Ezért a feladatunk másik részét a kvalitatív elemzés adta. Arra fektettük a súlyt, hogy kvantitatív analízis eredményeit is felhasználva kiderítsük, a „szabad értékelés” általános elve mögött kialakultak-e olyan érvelési fordulatok, rejtett vélelmek, sémák, amelyeknek a mérlegelést könnyítő funkciójuk van, egyúttal pedig befolyásolják az *in dubio* szabály érvényesülését. Az analízis során zsinórmértéknek azt vettük, hogy mennyire tekintheti meggyőzőnek az érvelés egészét, vagy annak világosan elhatárolható elemeit egy olyan racionálisan és elfogulatlanul gondolkodó személy,

¹³ Az érvek e két típusának elhatárolására lásd Szabó Miklós: Jogbölcseleti előadások. Bíbor Kiadó, Miskolc, 1998, 65. o.

aki csupán az ítélet indokolását ismeri. Mivel az indokolások meggyőző erejét nem csupán összességükben, hanem az egyes érveket tekintve is vizsgáltuk, az egyes érvelési panelek vonatkozásában a megfogalmazott kritikák nem jelentik okvetlenül azt, hogy az adott ítéletet nem találtuk összességében meggyőzőnek, csupán annyit, hogy a bíróság bizonyos érvei vitathatók voltak. Természetesen, ha egy adott ügyben több ilyen aggályos elem található, az kihatással lehet az ítélet meggyőző erejére.

A kérdőíves vizsgálat módszertana

A kutatási hipotézisünk az volt, hogy az ítéletek feldolgozásából kapott eredmények magyarázatának egyik lehetséges forrása a bírák attitűdjében kereshető. Az *in dubio* szabály és a szabad bizonyítási rendszer tág keretein belül kialakuló gyakorlat ezért nagyban függ attól, hogy a bírák hogyan gondolkodnak. Erre a megfontolásra tekintettel arra voltunk kíváncsiak, hogy a bírák milyen szerepben látják önmagukat, milyen célokat tulajdonítanak magának a büntetőeljárásnak, és milyen támpontokat használnak a mérlegelés folyamán.

A kérdések egy része direkt módon irányult erre, más részük viszont indirekt, „álcázott” formában. Reálisnak tartottuk ugyanis azt a veszélyt, hogy ha a válaszadó tudja, „mire megy ki a játék”, akkor hajlamos lehet más színben feltüntetni az attitűdjeit, illetve a gyakorlatát, mint amilyenek azok a valóságban, és „tankönyvízü” válaszok születnek. A válaszok elemzésekor ezért külön is vizsgáltuk a kérdések e két csoportját. A kérdőívet minden büntetőbíró megkapta elektronikus levélben. Sajnos, a körülbelül 1200 büntetőbíró közül kevesebb mint hetvenen válaszoltak, és ők sem mindegyik kérdésre. Az alapsokaság viszonylagos homogenitása miatt azonban úgy gondoljuk, hogy a kapott válaszokból megalapozottan vonhatók le bizonyos következtetések.

Az empirikus kutatás eredményei

Szövegelemzésen alapuló észrevételek

Az elemzések eredményét illetően fontos rögzíteni, hogy az általunk feltárt és problematikusnak talált érvelési módszerek kritikája nem jelenti egyúttal azt is, hogy a kiemelt ügyek esetében az a véleményünk: a bíróságok ezekben az ítéletekben ártatlanokat mondtak ki bűnösnek. Hangsúlyozva azt a

tényt, hogy mi csupán az ítéletekkel dolgoztunk, és nem láttuk magát a teljes iratanyagot, az volt a benyomásunk, hogy az eldöntött ügyekben kevés kétség maradt afelől, hogy valóban a vádlott követte el a terhére rótt cselekményt.

Az ügyek feldolgozása közben továbbá arról győződünk meg, hogy a bíróságok túlnyomó részben lelkiismeretesen, a kialakult bírói gyakorlatnak megfelelően végezték a mérlegelést, és – nagyon csekély kivételtől eltekintve – nem érződött személyes elfogultság vagy a vádlott elleni érzelmi töltet. Az elemzések révén azokra a strukturális sajátosságokra és gondolkodásbeli sémákra szeretnénk felhívni a figyelmet, amelyek azt a veszélyt hordozzák magukban, hogy kiszorítják a valódi értékelést, és az elítélést megkönnyítő rutint indukálnak még azokban az esetekben is, ahol ésszerű kétségnek helye marad. A kiválasztott ítéletek áttanulmányozásakor a következőkben részletezett érvelési módszerek tűntek számunkra aggályosnak.¹⁴

A bizonyítékok egyoldalú vizsgálata

A leggyakoribb és leginkább szembetűnő problémát abban láttuk, hogy a bíróságok sok esetben hajlamosak a rendelkezésükre álló érvkészlet egyoldalú, következetlen használatára. A mérlegelési szabadság ebben az esetben azt jelenti, hogy a bíró szabadon választja meg: melyik érvelési panelt melyik bizonyíték értékelésekor alkalmazza. Lehet például, hogy az egymással ellentétes nyilatkozatot tevő sértett és vádlott egyaránt következetes, ellentmondásoktól mentes vallomást tett, ám a bíróság ezt a tényt csupán az egyik vallomás értékelésével kapcsolatban rögzíti (ha például bűnösséget kimondó ítélet születik, akkor csak a sértett, illetve a sértetti vallomást megerősítő bizonyítékok elemzésekor említi ezt). Vagy hiába vallanak a mentő tanúk is egybehangzóan és következetesen, csak a terhelő tanúk esetében jelzi ezt a bíróság, elfeledkezve arról, hogy a mentő tanúk is így vallottak. A másik tipikus érvelési szituáció az, amikor a bíróság az álláspontjával szembenálló bizonyíték gyengeségeit felsorakoztatja és részletesen elemzi, miközben az alátámasztó – elsősorban: személyi – bizonyítékok vonatkozásában „lényegtelen, apróbb ellentmondásokról” beszél, amelyek a „cselekmény óta eltelt idő hosszával” magyarázhatók. Így csupán a bírói álláspontnak megfelelő, azt alátámasztó bizonyíték

¹⁴ A 3. lábjegyzetben hivatkozott teljes zárójelentésben minden, a továbbiakban bemutatott problémához megtalálható azon eseteknek az ügyszáma, amelyben az adott probléma előfordult. A terjedelmi korlátok miatt szintén csak ott idézem az indokolások releváns szövegrészeit.

esetén kerül sor az erősségek kiemelésére, míg az ellentétes álláspontot támogató bizonyítékok vonatkozásában ezek az érvek nem jelennek meg (csak az ellentétes álláspontot gyengítő érvekkel találkozhatunk).

Az érvelési panelek ilyen „kötöttségektől mentes” alkalmazására további példaként szolgálhat a tanú elfogultságának megítélése. Ha bírói meggyőződéssel szembeni tanúvallomást tesz valaki, akkor biztosak lehetünk abban, hogy a bíróság az elfogultság tényét ki fogja hangsúlyozni az ítélet indokolásában. Ha azonban a vallomást tevő a bírói gondolkodással egy irányba mutató nyilatkozatot tesz, akkor a bíróság könnyen átsiklik az elfogultság elemzésén.

Ebbe a körbe tartozik az az érvelési technika, amikor a bíró a benne kialakult meggyőződést alá nem támasztó, sőt inkább egy másik tényállási verzió megvalósulása irányába mutató – de nem kényszerítő erejű bizonyítékokat – azzal intézi el, hogy azok „nem zárják ki”, vagy „nem cáfolják” a bíróság által igaznak gondolt tényállási mozzanat megvalósulását – azt már azonban nem szokták hozzátenni, hogy „de gyengíti a valószínűségét”. Több indokolásban azzal találkoztunk, hogy a felmentéshez nem lett volna elég csupán az a lehetőség, hogy más is elkövethette a bűncselekményt – ezt az állítást alapos érvekkel kellett volna alátámasztania a védelemnek (a bizonyítási teher rejtett átfordítása). Volt olyan bíróság például, amelyik a vádlott bűnösségét bizonyító tényként hivatkozott arra, hogy a védelem – a tagadáson túl – nem adott elő semmi érdemlegeset arra nézve, hogy ki követhette el a bűncselekményt, ha nem a terhelt volt az. Mindezek tükrében talán nem véletlen, hogy a bíróságok akkor idézik a szabad bizonyítás elvét, ha egyébként nem sikerül hézagmentesen bizonyítani a megállapított tényállást.

Az „osztható” szavahihetőség

Logikailag az előbbi probléma egyik alete valósul meg akkor, amikor a bíróság úgy dönt: valamelyik vallomást tevő állításainak csak arra a részére alapoz tényállást, amire nézve egyéb megerősítő bizonyítékok is rendelkezésre állnak. Erre akkor kerül sor, amikor a vallomás más részeit az ellentétes bizonyítékok alapján elveti. Joggal gondolhatnánk, hogy a tanú vagy a vádlott szavahihetlensége „kiüti” a teljes vallomást, és a bíróság nem vizsgálja a továbbiakban azt, hogy mely részei maradnak esetleg hitelesek, a gyakorlatban azonban, ha az adott vallomás valamelyik része illeszkedik a bírói meggyőződéshez, akkor a bíróságok ritkán haboznak azt elfogadni.

Ez a bírói megközelítés azt implikálja, hogy lehet valaki „részben szavahihető”, ami valóban előfordulhat, de nehéz belátni, hogy miből tudja a bíró biztosan, hogy az általa elfogadott vallomásrész tökéletes bizonyossággal igaz (azért, mert két másik tanú egybehangzóan szintén azt mondta, vagy a szakértői vélemény valószínűsíti?). Úgy is okoskodhatnánk, hogy épp a többi bizonyíték bizonyító erejét ássa alá az, ha egy olyan ember vallomása is hasonlóan szól, akit egyébként maga a bíróság tekint szavahihetetlennek. De az is elgondolkodtató, hogy ha egy adott körülményre, tényállási elemre kellő számú és meggyőző erejű egyéb bizonyíték áll rendelkezésre egy ügyben, akkor miért kell még külön annak a vallomását is – feleslegesen – figyelembe venni, aki szavahihetetlen. Ha pedig azért alapoz rá a bíróság, mert olyan részleteket is közöl az illető, amelyek más forrásból nem ismerhetők meg, akkor azonnal felmerül az a probléma, hogy miért adunk valamit is egy hiteltelen ember vallomására. Úgy véljük, az ilyen esetekben különös figyelemmel kell a bíróságnak eljárnia, viszont tény, hogy az LB által közzétett határozatok már „szentesítették” ezt a gyakorlatot (BH, 1998/418., BH, 2003/311.). Az már azonban a gyakorlat további „fejlődésének” következménye, hogy több esetben még csak nem is azt az erős követelményt támasztotta a megosztott vallomás elfogadott részével szemben a bíróság, hogy más bizonyítékok erősítsék meg, csupán azt a gyengébb feltételt, hogy ne kerüljön ellentétbe más bizonyítékokkal.

Formális mérlegelés és a mérlegelés hiánya

Előfordult olyan eset, amelyikben a bíróság csupán mechanikusan hivatkozott valamely bizonyítékra, de nem tette egyértelművé azt az összefüggést, hogy a hivatkozott bizonyíték konkrétan milyen vonatkozásban támasztja alá a megállapított tényállást. Voltak olyan indokolások, amelyekben a bíróság hivatkozott a helyszíni szemle jegyzőkönyvére, vagy fényképmellékletre, de azt nem tudta meg az olvasó, hogy az elfogadott tényállással vagy más bizonyítékokkal milyen kapcsolatban vannak ezek a további bizonyítékok. Feltételezzük, hogy az ilyen hivatkozások azokra a bizonyítandó tényekre vonatkoznak, amelyeket már más, erősebb bizonyítékok megerősítettek. Ennek ellenére jó volna ismerni a konkrét összefüggést, ha már az indokolásban szerepelnek. Súlyosabb kritikát azzal a gyakorlattal szemben lehet megfogalmazni, amelyik döntő jelentőségű, releváns bizonyítékok esetében marad adós a bizonyíték és a megállapított tényállás közötti összefüggés feltárásá-

val. Találkoztunk olyan ítéletekkel is, amelyekben a bíróság *ex cathedra* kijelenti, hogy egy tanú szavahihehető (vagy éppen az ellenkezője), de azt nem tudatja az ítélet olvasójával, hogy milyen megfontolások alapján jutott erre a következtetésre.

A legkevésbé érthető jelenség, amelyet az elemzők megfigyeltünk, az, amikor nincsen valódi mérlegelés az ügyben. Ennek a gyakorlatnak három fokozatát tudtuk megkülönböztetni. Az első, „legenyhébb” változat, amikor a bíróság érdemi indokolás nélkül hagy figyelmen kívül bizonyítékokat. Az egyik ilyen „elhárító” módszer egyes, egymással ellentétes bizonyítékok (elsősorban: vallomások) ütköztetésekor figyelhető meg: a bíróság – további magyarázat nélkül – csupán azt rögzíti, hogy azért nem fogadja el az egyiket, mert ellentmondásban áll a másik bizonyítékkal. A második megjelenési módja ennek az érvelési hibának az, amikor a tényállás bizonyos részei tekintetében nem találkozunk sem bizonyítékokkal, sem mérlegeléssel. Maradnak tehát homályos pontok, sötét zónák az indokolásban.

A hiányos érvelés harmadik, „legsúlyosabb” előfordulási mintája az a változat, amikor az ítélet indokolásában a teljes tényállásra nézve csupán a bizonyítékok enumerációjával találkozunk, de a bíróság nem lép ezen túl. Részletesen, sokszor túlzottan részletesen ismerteti a vádlott(ak), a sértett(ek) és a tanú(k) vallomásait, illetve tájékoztat az okiratok, egyéb bizonyítékok tartalmáról. Azzal kapcsolatban azonban semmilyen tájékoztatást nem találunk, hogy melyik bizonyítékot milyen alapon, milyen indokok miatt fogadta el a bíróság. Úgy tűnik, az olvasóra bízta, hogy bontsa ki a szöveg mögött feltárható érvrendszert, az egyes bizonyítéksmertetések „magukért beszélnek”. Természetesen elképzelhető, hogy tényleg ez a helyzet, például ha a vádlott vallomása nyilvánvaló ellentmondásokat, illogikus mozzanatokat tartalmaz, a terhelő tanúk vallomása pedig teljesen egybehangzó, következetes és tárgyi bizonyítékokkal mindenben alátámasztott. A mérlegelés mellőzése azonban ekkor sem lenne jogi lehetőség, és az általunk vizsgált olyan esetekben, ahol ezt a hiányosságot tapasztaltuk, nem is volt igaz, hogy a bizonyítékok nem igényeltek volna további elemzést. Véleményem szerint, az ilyen jellegű érvelési technika megjelenése azért lehetséges, mert látszólag megtörtént a mérlegelés indokolása, szerepelnek bizonyítékok és a bíróság használja a bizonyítási szakzsargont. Azt a nyelvet beszéli tehát, amelyet a másodfok valószínűleg elvár ahhoz, hogy az ítéletnek a bűnösség megállapításával kapcsolatos része elfogadható legyen.

A nyomozati vallomások túlsúlya az indoklásban

A bevezetőben említett szerzők közül többen kritizálták, hogy a bíróságok kiemelt jelentőséget tulajdonítanak a nyomozás során felvett bizonyításnak, azokat minimum egyenlő erejűek tekintik a tárgyaláson tett vallomásokkal. Az ítéletek elemzésekor sem találtunk egyetlen olyan esetet, amikor a bíróság ne kezelte volna egyenrangú bizonyítékként a nyomozás folyamán beszerzett bizonyítékokat a tárgyaláson közvetlenül megvizsgáltakkal (elsősorban a vallomásokról van szó). Egyetlen olyan ügy sem volt, amelyben a bíróság csupán arra használta volna a nyomozás során rögzített vallomásokat, hogy a tárgyaláson tett nyilatkozatok hitelességét vagy éppen hiteltelenségét támassza velük alá. Több esetben előfordult olyan hivatkozás, hogy a vádlott vagy a tanú a tárgyaláson tett vallomásában „megerősítette” a nyomozás során tett vallomását. De azzal a „klasszikus” hivatkozással is találkozunk, hogy a bíróság azért fogadta el a nyomozati vallomást a tényállás alapjául, mert a vallomást tevő nem tudta megindokolni, hogy miért tért el a tárgyaláson a korábban tett vallomásától, és azzal az érveléssel is többször szembesültünk, hogy a tanú a nyomozás során „még jobban emlékezett a történetekre”.

Ezért nem meglepő, hogy a jelenlegi helyzet – a markáns jogszabályi változások ellenére – nagyjából megfelel annak, ami az 1980-as években állt fent. Szabóné Nagy Teréz ekkor lefolytatott kutatásának egyik tanulsága az volt, hogy a tárgyaláson a bírák erőteljesen támaszkodtak – akár a közvetlenség elvének megsértésének árán is – a nyomozás során felvett bizonyításra.¹⁵ Ez a felfogás különösen azért veszélyes, mert az ítélkező bírónak alig van eszköze arra, hogy tisztázza, milyen körülmények között történt a vallomás felvétele a nyomozás során, és mennyire megbízható az ott rögzített nyilatkozat. A Magyar Helsinki Bizottság empirikus vizsgálatában a megkérdezett terheltek 23 százaléka mondta azt, hogy a vizsgáló azzal fenyegette meg, hogy kezdeményezi az előzetes letartóztatásának elrendelését vagy meghosszabbítását, ha nem vallja be a bűncselekmény elkövetését.¹⁶ Ez a számadat pontosan nem ellenőrizhető, de jelzi azt a tendenciát, hogy a nyilvánosság elől elzárt nyomozati eljárásban felvett vallomásokkal súlyos gondok vannak. A bírói kar megtehetné, hogy változtat a gyakorlaton, és a Be. értelmezésével (mivel a jogszabály szövege ezt a kérdést nyitva hagyja) azt a jogtudományban is megfogalmazódó álláspontot fogadná el¹⁷, amely szerint a

¹⁵ Szabóné Nagy Teréz: i. m. 281. o.

¹⁶ Kádár András Kristóf: A vétkesség vétele. Magyar Helsinki Bizottság, Budapest, 2004, 39. o.

¹⁷ Bócz Endre: i. m. 157. o.

nyomozás során tett nyilatkozat csupán egy olyan bizonyíték, amely alkalmas a tárgyaláson tett vallomás bizonyító erejének megerősítésére vagy gyengítésére.

Bizonyítás a bizonyítandóval

Az eddigieknél is problematikusabb, és logikailag nem is elfogadható az az érvelési módszer, amikor a bíróság arra való hivatkozással nem vesz figyelembe valamilyen bizonyítékot, hogy az ellentétes az általa megállapított tényállással. Nem azt mondja tehát, hogy ellentétben áll más, sokkal meggyőzőbb bizonyítékokkal, hanem már a más bizonyítékok alapján megállapított végeredmény – az ítéleti tényállás – felől közelít a vizsgált bizonyítékhoz. Ez a megoldás azonban azt a gyanút táplálhatja az olvasóban, hogy azért nem ütközteti közvetlenül egymással a bizonyítékokat, mert azok sem külön-külön, sem együttesen nem lennének elég erősek a cáfolathoz. Kényelmesebb tehát a „kész tényekre” hivatkozni.

A statisztikai adatok elemzése

A kutatómódszertanról szóló részben már említettem, hogy az elkészült adatbázis egy többféle tematikájú kérdéssorra adott válaszokból állt össze. Így a különböző keresztábrázatok lehívásával lehetővé vált, hogy választ kapjunk arra a kérdésre, hogy van-e különbség a felmentések és az elítélések indokolása között, illetve milyen tényezők befolyásolják a bírói indokolást és milyen faktorok között mutatható ki szisztematikus összefüggés.

Elítélések, felmentések és a vádlottak helyzete

Az adatok azt mutatják, hogy a felsőbb bíróságok viszonylag ritkán változtatják meg az alsóbb fokú bíróságok döntéseit. Az általunk vizsgált 279 elsőfokú ítélet esetében a végső döntés (a bűnösség kérdésében) csupán öt százalékban különbözött attól, amit az elsőfokú bíróság megállapított. Érdekes, hogy a megváltoztatás inkább a vádlott javára történt. Amíg az elsőfokú bíróság mindössze a vádlottak öt százalékát mentette fel, addig a végleges arány hét százalék lett. Ezek a számok azonban azt is mutatják, hogy az ügyészség váderedményessége azokban az esetekben is rendkívül magas

(93%), amelyekben a vádlott tagadása folytán érdemi téje van a bizonyítási eljárásnak. Feladatunk az, hogy feltárjuk, hogy milyen összefüggések, esetleg problémák húzódnak meg az imponáló számok mögött és ezek milyen viszonyban állnak az ártatlanság vélelmének tiszteletben tartásával.

Az első összefüggés a terheltek társadalmi helyzete és a felmentések aránya között állapítható meg. Az ügyben részt vevő terhelteket társadalmi presztízsiük alapján öt csoportba soroltuk be, ebből az első három képviseli a társadalom legszegényebb rétegeit és az alsó középosztályt, míg a 4-es, 5-ös csoportba kerültek a jelentős, illetőleg kimagasló társadalmi presztízzsel bíró vádlottak. Az adatok azt mutatják, hogy az alsó kategóriába sorolt vádlottak közül 4,4 százalékot mentettek fel a bíróságok, míg a felmentések aránya a felső két csoportban összesítve 7,1 százalék volt. Magyarul: igazolható az az összefüggés, hogy az ártatlanság véelme inkább érvényesül a magasabb társadalmi presztízsiű foglalkozást űző vádlottak esetében, mint a munkanélküliek, illetve az alacsony jövedelmű rétegek esetében. Ennek természetesen nem csupán a bíróságok hozzáállása lehet az oka, hanem az is, hogy a magasabb jövedelmű vádlottaknak van pénzük arra, hogy hatékonyabban megszervezhessék a védelmüket. A bíróságok előítéletességét cáfolja az a tény is, hogy a büntetett előéletű vádlottak közül, bár nem jelentősen, de magasabb arányban kerül sor felmentésre, mint a büntetlen előéletűek közül (5,6, illetve 4,3 százalék). Emögött persze meghúzódhat a nyomozó hatóság azon hajlama is, hogy a büntetett előéletűeket könnyebben meggyanúsítják, akár nagyon kevés érdemi bizonyítékok alapján. Így felmentésükre is gyakrabban kerül sor.

A bizonyítékok kvantitatív jellemzői

A bizonyítékok arányát vizsgálva azt találtuk, hogy átlagban az összes felhasznált bizonyíték 53,6 százaléka tanúvallomás volt, 8,7 százaléka okirat, 15,6 százaléka szakvélemény, 22 százaléka pedig egyéb tárgyi bizonyíték. A személyi bizonyítás dominanciája tehát állandónak látszik, ugyanis Szabóné Nagy Teréz a nyolcvanas években végzett kutatásában is azt állapította meg, hogy messze a tanúvallomások szolgáltatják a bíróságok számára a legfontosabb bizonyítékokat.¹⁸

¹⁸ Szabóné Nagy Teréz: i. m. 258. o.

Szoros összefüggésben áll mind az ártatlanság vélelmével, mind az *in dubio* szabállyal, hogy az elsőfokú elítélések esetében húsz százalékban csupán a sértett volt az egyedüli, közvetlen terhelő tanú, míg az ügyek 22 százalékában egyáltalán nem volt a cselekménynek közvetlen terhelő tanúja, mégis elítélés született. Nagyon kis arányban ugyan, de olyan ügy is volt, ahol egyáltalán nem volt sem közvetett, sem közvetlen releváns vallomást tevő terhelő tanú (4,3 százalék). Bár rendkívül alacsony számban (2,8 százalék), de használtak fel az elítéléshez olyan vallomást, amelyet a vádlott még tanúként tett. Ez azért aggályos, mert hiába igaz, hogy a bíróság csak akkor használhatja fel a tanúként tett vallomást, ha az illetőt a tanúvallomása során figyelmeztették arra, hogy magát nem köteles bűncselekménnyel vádolni, arról a bíróságnak nincsen közvetlen információja, hogy ez a figyelmeztetés valójában milyen súllyal hangzott el a tanúvallomás felvételekor.

A személyi bizonyítékok túlsúlya miatt érdemes figyelmet az a tény, hogy amíg az elítélt vádlottak tárgyalásain ügyenként átlagosan öt tanút hallgattak ki (4,2 terhelő és 0,8 mentő tanút), addig a felmentéssel végződő ügyekben a tanúk átlagos száma 5,7 volt (2,4 terhelő és 3,3 mentő tanút). Ezek a számok azért is érdekesek, mert a tényállás mérlegelése után hozott felmentő ítéletet éppen az jellemzi, hogy nincsen elég bizonyíték a vádlott elítéléséhez, és nem az ártatlanságot kell bizonyítani minden lehetséges módon, hanem a bűnösséget. A felmentések esetén alkalmazandó informális túlbizonyítási követelmény megnyilvánulásának tekinthető az az eredmény, amely szerint a felmentéssel végződő ügyekben lényegesen több, úgynevezett „felesleges” tanút hallgattak ki. Felesleges tanúkon a kutatásban azokat a tanúkat értettük, akiknek a vallomása még közvetett módon sem volt releváns az ügy érdeme tekintetében. Elítélések esetén a felesleges tanúk száma ügyenként átlagban másfél volt, míg felmentések esetén majdnem négy (3,9).

A tárgyi bizonyítékok esetében már mást mutatnak a számok. A bűnösséget kimondó ítéletekben átlagosan 4,4 tárgyi bizonyítékot vettek figyelembe, míg a felmentő ítéletekben 3,2 volt az ügyenkénti tárgyi bizonyítékok száma. Mivel azonban a tárgyi bizonyítékok aránya eleve kevesebb volt, továbbra is fenntartható az a megállapítás, amely szerint a felmentő ítélet terjedelmesebb bizonyítást követel meg. A tárgyi bizonyítékokkal kapcsolatos további probléma viszont, hogy az ügyekben nagyon ritkán fordult elő úgynevezett közvetlen tárgyi bizonyíték. Közvetlen tárgyi bizonyítéknak az olyan tárgyi bizonyítékot tekintettük, amely önmagában és meggyőzően alkalmas a cselekmény elkövetőjének azonosítására (például videofelvétel, ujjlenyomat, DNS-minta stb.). Ilyen bizonyítékkal mindössze az ügyek 12 százalékában

találkoztunk, a többiben tehát az *elítélés személyi bizonyítékokra és úgynevezett „közvetett” tárgyi bizonyítékokra épült, ami a vádlott tagadása mellett nem minden esetben jelent ésszerű kétséget kizáró bizonyítottságot.*

A bizonyítékok mérlegelése

A bizonyítékok mérlegelésére vonatkozó számokból következtetéseket tudunk levonni a bíróság érvelési stílusára. A legfontosabb megfigyelés, hogy a bíróságok szignifikánsan többet foglalkoznak a saját álláspontjukat megerősítő érvek felsorakoztatásával, mint az ellenérvek visszaverésével. Az ügyenként előforduló érvtípusokat vizsgálva azt találtuk, hogy amíg a különböző erősítő érvek ügyenkénti átlagos száma 2,34, addig az ellentétes álláspontot visszaverő vagy semlegesítő érvek átlagos száma ügyenként mindössze 1,41. Különböztetve az ítéleteket elítélő és felmentő határozatokra, szintén ezek az arányok jönnek ki. A bűnösséget kimondó ítéletekben az erősítő érvek száma átlagosan 2,37, volt, míg a gyengítő érveké 1,45. A felmentések esetében ez az arány 1,78 és 0,7 volt. A bűnösséget kimondó és a felmentő ítéletekben alkalmazott érvtípusok átlaga úgy alakul, hogy a bíróságok az elítélések esetén ítéletenként átlagosan 3,8 érvet mozgósítanak, míg felmentések esetén ügyenként átlagban két és felet. Ha ezt az adatot összevetjük azzal, hogy a bíróságok a felmentő ítéletek esetében is legalább annyi bizonyítékot vizsgálnak meg, mint az elítélést hozó ügyekben, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy a bíróságok rendelkezésére álló és általunk összegyűjtött érvkészlet inkább az elítélések megerősítését van hivatva szolgálni.

További érdekes adalék a bizonyítékok értékelése körében, hogy az ügyek kilenc százalékában a bíróság nem indokolta meg, miért fogadta el az érdekelt tanú vallomását, az ügyek öt százalékában pedig egyéb, az indokolásban fel nem oldott ellentmondást találtunk. A legmegdöbbentőbb adat azonban az, hogy volt tíz olyan ügy (az összes ügy 3,6 százaléka), amelyekben egyáltalán nem találkoztunk a bizonyítékok értékelésével, ezekben az ügyekben csupán annyi történt, hogy a bíróság felsorolta a rendelkezésre álló bizonyítékokat, de ezeket nem vetette össze egymással, azaz nem mérlegelt.

Ha közelebbről szemügyre vesszük a bíróságok által alkalmazott érvtípusokat, akkor azt találjuk, hogy az ügyek több mint kilencven százalékában ugyanazt a tizenegy bírósági álláspontot megerősítő és kilenc, az ellentétes álláspontot gyengítő érvet találunk. Az 1. és a 2. számú táblázat azt ábrázolja, hogy az erősítő és gyengítő érvek milyen gyakorisággal fordulnak elő az ítéletekben.

1. számú táblázat

Az erősítő (asszociatív) érvek előfordulási gyakoriságának sorrendje

Az érv elnevezése	előfordulása	
	abszolút számokban	százalékosan kifejezve
különböző személyek vallomásai egybehangzóak, egymást erősítik	164	58,8
a vallomás következetes, ellentmondásmentes (önmagában)	97	34,7
tárgyi bizonyítékok alátámasztják a vallomást	97	34,7
vallomást tevő szavahihető (ha ez meg van indokolva)	50	17,9
„életszerű” hivatkozás a tanú/sértett/vádolt részéről	34	12,2
nem lényeges ellentmondás a vallomásban	34	12,2
tárgyi bizonyítékkal kapcsolatban nem merült fel kétség	29	10,4
egyéb	20	7,1
tárgyi bizonyítékok kizárnak más lehetőséget	17	6,1
az egyébként szavahihetetlen vallomást tevő vallomásának azt a részét elfogadják, amelyik összhangban van egyéb bizonyítékokkal	16	5,7
az ellentmondás feloldható azzal, hogy a korábbi vallomás megtételekor még jobban emlékezett	14	5,0
„élményszerű” vallomástétel	9	3,2

2. számú táblázat

A gyengítő (disszociatív) érvek előfordulási gyakoriságának sorrendje

Az érv elnevezése	előfordulása	
	abszolút számokban	százalékosan kifejezve
a vallomás más személyi bizonyítékokkal (vallomásokkal) ellentétes („külső” ellentmondás)	124	44,4
vallomás tárgyi bizonyítékokkal ellentétes („külső” ellentmondás)	73	26,1
vallomás belső, logikai ellentmondása (ugyanazon személy különböző vallomásai között, illetve egy vallomáson belüli ellentmondások)	57	20,4
vallomás egésze vagy valamely része „életszerűtlen”	53	19,0
vallomás egyéb belső gyengesége	24	8,6
a vallomást tevő elfogult valami miatt (például közeli hozzátartozó)	23	8,2
egyéb	12	4,3
vallomástétel körülményei arra utalnak, hogy a vallomást tevő nem mond igazat	6	2,15
tárgyi bizonyítékokkal kapcsolatos megalapozott kétség	3	1,07
a vádolt élt a védekezési szabadság jogával	1	0,35

Látható, hogy az erősítő érvek vonatkozásában az egymást megerősítő tanú-vallomásokra történő hivatkozás viszi a prímet. A második helyen áll a következetes és ellentmondásmentes vallomástétel. Ugyanennyiszor fordul elő az a hivatkozás, hogy tárgyi bizonyítékok támasztanak alá egy vallomást.

Úgy tűnik, hogy ezek a vallomásokat erősítő érvek a legtöbb bíróság számára elegendők a tanú szavahihetővé nyilvánításához, mivel egyéb, a szavahihetőségre vonatkozó indokolás csak az esetek 18 százalékában található. Jelentős számban hivatkoznak még a bíróságok arra, hogy ha egy vallomás „életszerű” (12,2 százalék) és ugyanennyiszer arra, hogy bár volt a vallomásban valamilyen ellentmondás, de ez nem tekinthető lényegesnek.

A kutatás tanulsága, hogy a tárgyi bizonyítékokkal kapcsolatban a bíróságok kevésbé indokolják meg azt, miért fogadták el őket, mindössze az ügyek alig több mint tíz százalékában találtunk utalást arra, hogy miért is lesz hiteles egy-egy tárgyi bizonyíték. A személyi bizonyítékok dominanciáját jelzi, hogy mindössze az esetek hat százalékában sikerült olyan tárgyi bizonyítékokat találni, amelyek személyi bizonyítékok nélkül is meggyőzően alátámasztják a bírói álláspontot.¹⁹ Szignifikáns számban fordultak elő olyan hivatkozások, amelyek az „osztható szavahihetőség” gyakorlatát testesítik meg, és ugyanez vonatkozik arra a bizonyítási sémára, amely szerint a korábban és a később tett vallomás közül (általában a nyomozati és a tárgyalási vallomásról van szó) a bíróság azért fogadja el a korábban tett vallomást, mert akkor a vallomást tevő „még jobban emlékezett”.

A gyengítő érvek esetében az erősítő érvek „tükörképe” vezeti a ranglistát, magyarul a bíróságok akkor nem fogadnak el egy vallomást, ha az ellentétben áll más személyi bizonyítékokkal. Jóval ritkább az az eset, amikor a vallomást valamilyen tárgyi bizonyíték cáfolja. Az esetek ötödében fedeztek fel a bíróságok a vallomásban olyan belső logikai ellentmondást, amely szavahihetetlenné teszi a nyilatkozattevőt. Majdnem ilyen arányban hivatkoznak arra, hogy valamely vallomás vagy annak egy része „életszerűtlen” volt. Az életszerűséggel, illetve az életszerűtlenséggel kapcsolatban az az aggályunk, hogy e kategória túl sokat bíz arra, mit tekint az adott bíró adott szituációban életszerűnek vagy életszerűtlennek.

Összességében azt lehet mondani, hogy a bíróság által alkalmazott érvek túlnyomó többsége arra alapozódik, hogy a vallomást tevő önmagával vagy más vallomásokkal egybehangzóan nyilatkozott-e, és felfedezhető-e fontosabb ellentmondás a vallomásában. Erre tekintettel természetesen merül fel az a kérdés, hogy egy olyan bíró, aki kriminalisztikai ismereteket és kihallgatási módszertant fő szabály szerint egyáltalán nem tanul, hogyan tudja fel-

¹⁹ Ezt a helyzetet ugyanígy látja és aggályosnak értékeli Kovács Lajos nyugállományú rendőrezredes. „...az állami büntetőigény teljesülésének fokmérője nem a büntetés súlyossága, hanem az igazság megállapítása és a büntetés időszerűsége...” Interjú Kovács Lajos nyugállományú rendőr ezredessel. Rendelési Szemle, 2009/11., 57–58. o.

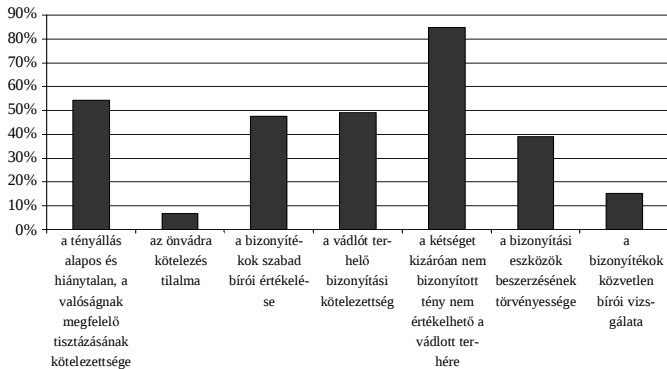
térképezni az egyes vallomástevők szavahihetőségét, illetve mennyire van tisztában azzal, hogy milyen kérdezési technika vezethet eredményre a tényállás felderítését illetően. Ezek a problémák, úgy vélem, megalapozott aggályokat ébreszthetnek azzal kapcsolatban, hogy a magyar bíróságok az elítélések során mindig megbizonyosodnak a bűnösségre vonatkozó ésszerű kétség kizártsága felől.

A bírák attitűdvizsgálata

A feltárt érvelési minták kialakulásának okait keresve okvetlenül fontosnak tartottam a bírák attitűdjeinek vizsgálatát. Az Eötvös Károly Intézet munkatársaival együtt szerkesztettünk egy kérdőívet a bírák számára, amelynek egy része speciálisan az ártatlanság vélelmére és az ehhez kapcsolódó bizonyítási jogszabályokhoz való viszonyukra vonatkozott, illetve azokra az ezekkel szorosan összefüggő kérdésekre, hogy milyen a problémaérzékenyséjük és a felfogásuk az egyéni szabadság értékéről.

Az első kérdésünk arra irányult, hogy a büntetőeljárás alapelvei között milyen fontossági sorrendet állítanak fel. A bírácoknak azt kellett megmondaniuk, hogy szerintük melyik a három legfontosabb alapelv (1. számú ábra).

1. számú ábra
Jelölje meg, az alábbiak közül mit tart a bizonyítási eljárás
három legfontosabb alapelvének!

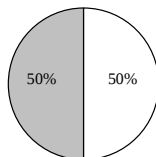
A válaszokból egy érdekes ellentmondás rajzolódik ki. Amíg a legfontosabb alapelvnek a bírák többsége az *in dubio* szabályt tartotta (84,7 százalék), addig a szabály érvényesülésének legjobb biztosítékát jelentő közvetlenség elve az utolsó előtti helyen végzett (15,3 százalék). Nagyon sokra értékelik eközben a bírók a tényállás hiánytalan felderítésének kötelezettségét (54,2 százalék) és a bizonyítékok szabad értékelésének rendszerét (47,5 százalék), bár utóbbit megelőzi a vádlót terhelő bizonyítási kötelezettség elve (49,2 százalék). E három utóbbi elv „szavazati aránya” között nincs szignifikáns eltérés. Kérdés, miként lehet ugyanolyan fontos a vádlót terhelő bizonyítási kötelezettség és a tényállás hiánytalan felderítésének kötelezettsége. Utóbbi ugyanis a bíró feladatává teszi a bizonyítást, míg az előbbinek az lehet a következménye, hogy a bíróság nem deríti fel a „materiális igazságot”, ha az ügyész nem terjeszt elő megfelelő bizonyítási indítványt.

Ez az ellentmondásosság, illetve bizonytalanság nagyon jól tetten érhető abban, hogy miként válaszoltak a bírák a társadalmi rend és az egyéni szabadság viszonyát illetően. A válaszok arányából világosan kiderül, hogy nem beszélhetünk egységes bírói attitűdről ebben az alapvető kérdésben (2. számú ábra).

Két olyan kérdésünk volt, amelyek egy-egy konkrét jogeseten tesztelték a bírák viszonyát az *in dubio* szabályhoz. Az egyikben a „hivatalos” magyar bírói gyakorlat egyik kulcsfontosságú határozatát (BH, 1987/391.)²⁰ írtuk át, de meghagytuk annak lényegét (az „egy tanú nem tanú” elv áttörését). A bírák döntő hányada a BH-val ellentétes következtetésre jutott, ami pozitív jel az

2. számú számú ábra

Az ön álláspontja szerint napjaink büntetőeljárás-jogi jogalkotási törekvéseinek az egyéni szabadság legteljesebb védelmét vagy a társadalmi rend biztosítását kellene-e inkább szolgálniuk?

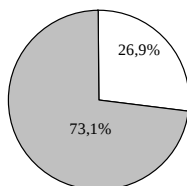

- ☐ Mindkettő fontos érték, de az egyéni szabadság garanciáit kellene fokozottabban érvényre juttatni
- ☒ Mindkettő fontos érték, de a társadalmi rend biztosítását kellene jelenleg előtérbe helyezni

²⁰ Ez *expressis verbis* megfogalmazta, hogy téves az arra alapozott felmentő ítélet, hogy a vádlott bűnösségét csupán egyetlen tanú vallomása támasztja alá. Az eseti döntés a szabad bizonyítási rendszerre tekintettel bizonyos esetekben indokolt lehet, de a BH szövege azt sugallja az ítélezők számára, hogy általában is elég, más megerősítő bizonyíték hiányában, egyetlen terhelő tanúvallomás az elítéléshez.

ártatlanság vélelmének érvényesülését illetően, mindeközben riasztónak tűnik az a tény, hogy több mint huszonöt százalékuk egyetlen vallomás alapján elítélné valakit (3. számú ábra).

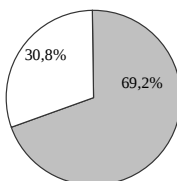
3. számú ábra
Egy tanú nem tanú?

☐ Bűnösnek mondanám ki
☒ Felmenteném

A másik kérdést illetően összetettebb a kép. A fiktív esetben ágyazott kérdés az volt, hogy a nyomozás során tett, de a tárgyaláson visszavont beismerő vallomást akkor is figyelembe vennék-e a tényállás megállapításakor, ha más, a beismerést megerősítő bizonyíték nem állna rendelkezésre. A megkérdezett bírák majdnem hetven százaléka válaszolta azt, hogy a nyomozás során tett vallomást venné figyelembe (4. számú ábra). Úgy tűnik tehát, hogy továbbra is az a szemlélet az erősebb, amely szerint a nyomozás során felvett bizonyítás az alapvető, a tárgyaláson már csupán az így beszerzett bizonyítékok hitelességének vizsgálata történik meg. A bírák többsége nem tart igényt a közvetlenség elvéből fakadó elsődleges tényállás-megállapítói szerepre. Ahogyan az

4. számú ábra
A nyomozati vagy a tárgyaláson tett vallomás?

☒ A nyomozás során tett vallomást
☐ A tárgyaláson tett vallomást

egyik megkérdezett bíró jellemezte: a jelenlegi munkateher miatt örül, ha minél hamarabb „megszabadul” az aktától, és a nyomozati bizonyítékok felülbírálata sokkal időigényesebb volna, mint azok alapján ítélezni.

A kérdéssor – egy amerikai kísérlet megismétléseként²¹ – tartalmazott még egy olyan, három elemből álló logikai feladatsort, amellyel azt teszteltük, hogy a bírák mennyire foglyai a saját intuíciónak, mennyire hajlamosak az első megérzésükre hallgatni, vagy ellenkezőleg: mennyire gondolják át egy probléma valamennyi releváns aspektusát. A feladatsor a következő kérdéseket tartalmazta:

1. Egy napszemüveg és egy hozzá tartozó tok összesen 1100 forint. A napszemüveg 1000 forinttal kerül többbe, mint a tok. Hány forintba kerül a tok?
2. Egy tengeri öbölben egy olajfolt növekszik. A folt mindennap a kétszeresére nő. Ha 48 nap alatt lepi el a teljes öblöt, akkor hány napig tartott, amíg a felét borította be?
3. Ha 5 gép 5 perc alatt 5 karkötőt gyárt le, akkor hány perccig tart, amíg 100 gép legyárt 100 karkötőt?

A kérdésekben az a közös, hogy mindegyikre van egy azonnal beugró, de hibás válasz (100, 24, 100). A gondolkodási mód alaposságát, az eltérő megközelítésekre való nyitottságot természetesen az jelzi, ha valaki nem „ugrik be” az első válasznak, ami eszébe jut. A megkérdezett bírák közül helyesen válaszolt az első kérdésre negyven, a másodikra 56, míg a harmadikra 44 százalék. A válaszadók 24 százaléka válaszolt mindhárom kérdésre helyesen, és 32 százalék mindháromra hibásan. Az eredeti kísérletben megkérdezett amerikai bírók esetében ez utóbbi arány 15 és 31 százalék volt. A legbeszédesebb adat az, hogy a magyar bírák átlagosan 1,44 kérdésre választottak helyesen, míg az amerikaiak csupán 1,23-ra. A hazai bírák így egy szinten vannak az amerikai Harvard egyetem hallgatóival (1,43), de elmaradnak a neves MIT diákjaitól (2,18). Mindebből számunkra az következik, hogy a feltárt problémák nem a bírák intellektuális képességeivel kapcsolatosak. Inkább arról lehet szó, hogy a büntetőeljárás egész rendszerével és céljával, elvi hátterével összefüggő bizonytalanságok miatt folytatnak olyan gyakorlatot, amely sok esetben nem felel meg az ártatlanság vélelmének.

²¹ Chris Guthrie – Jeffrey J. Rachlinski – Andrew J. Wistrich: Blinking on the bench: how judges decide cases. Cornell Law Review, no. 93, 2007, pp. 10–18.

Következtetések

A kutatás eredményeinek összefoglalása

A kutatásunkban az ártatlanság véelmének érvényesülését a bűnösség kimondásához szükséges bizonyossági szinttel hoztuk összefüggésbe. A lefolytatott felmérés és az adatok kvalitatív és kvantitatív elemzése alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a szakirodalomban a magyar büntetőeljárás gyakorlatra vonatkozóan megfogalmazott bírálatok túlnyomó részben helytállóak, legalábbis az ítéletek indokolásaiból kiolvasható érvelési mintázatok és adatok alátámasztják őket.

Feltártam, hogy melyek azok az érvelési panelek, fordulatok, amelyek gyakorta előfordulnak az indoklásokban, és arra következtettem, hogy azok alkalmasak lehetnek egy olyan gyakorlat formális igazolására, amely nem feltétlenül tekinti vezérfonalknak az ártatlanság véelmének elvét. Ilyennek tekinthető a minőségi vizsgálat köréből például a bírói állásponttal szemben kifejtett érvek „elhanyagolása”, a bizonyítékokra vonatkozó érvek egyoldalú csoportosítása, a „bizonyítandóval történő bizonyítás”, vagy éppen a nyomozati vallomások aggálytalan felhasználása.

A statisztikai adatok elemzése igazolta, hogy a bírósági döntéshozatali folyamat „normális” ügymenete a vádlott elítélése, és csak kivételes a felmentés. Ezt egyrészt a bűnösséget megállapító ítéletek kimagasló aránya igazolja, másrészt az a tény, hogy a döntő jelentőségű személyi bizonyítékok esetében több tanút hallgattak ki a felmentő, mint az elítélést hozó ügyekben (tehát ezekben az ügyekben alaposabb „felderítő” munkát kell végezni), miközben kevesebb volt a bizonyítékok mérlegeléséhez használt érv az előbbieket esetében, ami azt sugallja, hogy a standard bírósági érvkészlet az elítélésekre van „kalibrálva”.

Mindezek összegzéseként elmondhatjuk, hogy a mai magyar bírói gyakorlat lehetővé teszi azt, hogy a formális indokolás mögött ne a jogosan várható „ésszerű kétség hiánya” legyen a mérce, hanem csupán a bíró szubjektív meggyőződése. Ráadásul figyelembe kell venni azt a tény, hogy ezeket a meggyőződés alapjául szolgáló bizonyítékokat javarészt a nyomozó hatóság szolgáltatja, amely funkciójából eredően nem az „objektív valóság” feltárásában, hanem valamilyen eredmény felmutatásában érdekelt. A bírák attitűdvizsgálata azt mutatta, hogy túlzottan is támaszkodnak a nyomozati eljárásban megszerzett bizonyítékokra (4. számú ábra), nem egyértelmű a bizonyítást vezérlő elvek egymáshoz való viszonya (1. és 3. számú ábra) és jelen van köreikben egy markáns rendpárti attitűd (2. számú ábra).

A feltárt problémák mögötti lehetséges okok

Az elítéléshez szükséges bizonyítottság szintjének szubjektivizálódása, álláspontunk szerint, több okra vezethető vissza. Lehetséges egy olyan magyarázat, amely a problémát büntetőeljárási jogunk strukturális jellemzőivel hozza összefüggésbe. Általános tapasztalat, hogy a magyar büntetőeljárási jog olyan fokú racionális ember- és világmképre épít, amely távol van a hétköznapi valóságától. A magyar büntetőeljárás kutatói közül már többen felhívták arra a figyelmet, hogy eljárásjogunk bizonyos szabályai maximalisták: olyan elérhetetlen ideákat állítanak a jogalkalmazók elé, amelyek teljesítése lehetetlen.²² Ezzel a jogalkalmazók is tisztában vannak, de nyíltan nem kérdőjelezhetik meg az uralkodó doktrínát. A háttérben viszont csendesen megkerülnek az ilyen szabályokat. A veszély egyrészt abban áll, hogy e módszer következtében éppen a hatóságok erodálják az alapvető szabályok tekintélyét, másrészt abban, hogy a jogalkalmazás által használt mércék rejtetté, kontrollálhatatlanná válnak, így pedig teret nyitnak az önkénynek. Az általunk vizsgált tárgykörben éppen a „kétséget kizáró” bizonyítottság követelménye tekinthető ilyen maximalista követelménynek. Egy ilyenfajta bizonyosság elérése nyilvánvalóan teljesíthetetlen az emberi cselekvések megítélésének mezéjén, ezért a bíróságok nem is veszik (mert nem is vehetik) komolyan. A magyar gyakorlat is igyekszik oldani ezt a szigort, ehhez azonban nem tudott kidolgozni egzakt mércéket (csak olyan homályos kategóriát, mint például az „életszerűtlenségre” való hivatkozás). Ezen a talajon pedig kifejlődött egy olyan „bizonyítási nyelvezet”, amely alkalmas arra, hogy elleplezze a valódi bizonyítottság hiányát. Mint láttuk, léteznek olyan indokolási panelek, amelyek azonban sokszor igen kétes esetekben is az elítélés hivatkozási alapjául szolgálhatnak.²³

²² Bócz Endre: i. m. 144. o.; Bárd Károly: i. m. 210. o.

²³ Érdemes elgondolkodni, hogy valójában mennyire nyugszik stabil alapokon a következő indokolással ellátott elítélés: „A bíróság tehát a bűncselekmény elkövetéséhez használt kö bizonyítható származásából és annak vádlott által sem tagadott áthajtásából mint az egyik premisszából, illetőleg a vérről szennyezett adott ködarab sértett fejével, koponyacsontjával való, az összes körülmény mérlegelésével bizonyítható tényéből, mint második premisszából jutott el azon konklúzióig, hogy a sértett sérelmére megvalósított bűncselekményt csak a vádlott követhette el, az e körben fennálló objektív és szubjektív jellegű bizonyítékok egymásra épülve, egymás bizonyító erejét kiegészítve és egymás bizonyító hatását is fokozva összességükben olyan zárt bizonyítékláncolatot alkottak, melyek kizárták a véletlen szerű körülmények egymásra halmozódásának reális lehetőségét, és ezen keresztül azt is, hogy az adott bűncselekményt a vádlotton kívül más személy elkövethette volna.” 563/2006. Veszprém Megyei Bíróság.

A gyakorlat létrejöttében az is közrejátszhat, hogy az általánosan meghatározott mércék túlságosan sokat bízna a „bírói bölcsességre”. A szabad bizonyítási rendszer bármifajta ésszerű korlátozás nélküli deklarálása lehetővé teszi például azt, hogy a vádlottat akár minimális számú és meggyőző erejű bizonyíték alapján is el lehessen ítélni. Más, a demokratikus és jogállami hagyományokat tekintve előttünk járó jogrendszerekben például előfordul, hogy előírják a korroboratív bizonyítékok kényszerét ahhoz, hogy bűnösnek lehessen valakit nyilvánítani, vagy meghatározzák, hogy milyen fajta megmértetés után lehet egy bizonyítékra tényállást alapozni.²⁴ A „bizonyítási teher rejtett átfordításaként” leírt probléma is valószínűleg jobban kezelhető lenne, ha a jelenlegi doktriner szabályozás helyett a jogalkotó taxatív definiálná azokat az esetköröket, amelyben a teher a törvény erejénél fogva megfordul (például ha a vádlott beszámíthatatlanságra hivatkozik, akkor neki kell bizonyítania, hogy valóban ilyen állapotban volt az elkövetéskor).²⁵ Az ésszerűen részletes, életközeli, könnyen betartható és számonkérhető mércék kodifikálása nem a bírói mérlegelési szabadság csonkítását jelenti, hanem az emberi megismerő képesség határait figyelembe vevő érett jogrendszerek sajátja.²⁶

Ez a magyarázat azonban csupán részleges választ ad a gyakorlat vizsgálata nyomán felmerülő kérdésekre. Az eljárás szabályai és az alapelvek a nyolcvanas években is ugyanezekkel a jellemzőkkel bírtak, mégis háromszor annyi volt a felmentő ítéletek száma, mint jelenleg.²⁷ Azt mondhatjuk tehát, hogy az abszolút jelleggel megfogalmazott jogalkotói elvárások még csak megnyitják az utat egy olyan gyakorlathoz, amely lehetővé teszi az eltúlzottan vádközpontú bírói ítélezést, de nem elsődleges okozói annak. Némelyik eljárási elv, illetve szabály által támasztott maximalista követelmény tarthatatlanságán és erodáló hatásán túl ezért tehát más tényezők is szerepet kell hogy játszzanak az elítéléshez szükséges bizonyítottsági szint csökkenésében.

Az egyik magyarázat az lehet, hogy a nyolcvanas évek végén megkezdődő társadalmi átalakulással a bíróságra érkező ügyek mennyisége és jellege egyaránt megváltozott. A jellegváltozást illetően fontos tény, hogy a magyar büntetőeljárás túlnyomó részben még ma is XIX. századi mintára épül fel.

²⁴ Jean Pradel: A büntetőjogi bizonyítás. In: Badó Attila – Loss Sándor (szerk.): Betekintés a jogrendszerek világába. Nyitott Könyv Kiadó, Budapest, 2003, 450. o.

²⁵ Például a francia büntetőeljárásjog is ismeri az átfordítás lehetőségét. Ed Cape – Zaza Namoradze – Roger Smith – Taru Spronken: i. m. 231. o.

²⁶ Vö. Kevin M. Clermont: *Producers' Magical Number Three: Psychological Bases for Standards of Decision*. Cornell Law Review, no. 72, 1986, p. 1155.

²⁷ Akkor az eljárások 78 százaléka végződött a bűnösség megállapításával (Szabóné Nagy Teréz: i. m. 148–149. o.), most pedig 93 százalékuk.

Ebben az időszakban a bíróságok elé kerülő bűncselekmények tipikusan „közönséges” cselekmények közül kerültek ki (lopás, testi sértés, garázdaság, rablás). Nem volt még jelentős a szervezett bűnözés, és hiányoztak az elektronikus úton elkövetett bűncselekmények, továbbá az sem volt gyakori, hogy pénzügyi és gazdasági ügyek képezzék a vád tárgyát. A közönséges bűncselekmények elbírálásához elegendő volt a megfelelő jogász szakismeret, ezen túlmenően az általános élettapasztalat segítette a bírakat az ügy megoldásában. Manapság viszont rendkívül sok olyan ügy van, amelyek tényállásának megértéséhez vagy a bűnösség megállapításához speciális (például közgazdasági, pénzügyi, számviteli, számítástechnikai) ismeret volna szükséges, ilyesmivel azonban a bírák nincsenek felvértezve, és az eljárásjogunk sem ismeri azokat az intézményeket, szerveket, amelyek segíthetnék a bíró munkáját. (A bíró ugyan most is kirendelhet szakértőt, azonban gyakran már a szakértőhöz intézendő kérdések feltételéhez is kellene a megfelelő – nem jogi – szaktudás.) Nem véletlen, hogy a kutatás is kimutatta: a bíróságok igen ritkán kérdőjelezik meg a szakvélemények bizonyító erejét.

A rendszerváltozás utáni évek másik nagy, szintén a bíróságokat érintő próbatétele az ügyek számának nem várt mértékű megnövekedése volt. Mivel a bírói kar nem bővült olyan ütemben, mint ahogy azt az ügyek számának növekedése igényelte volna, ezért az elsődleges probléma a bírák leterheltsége lett.²⁸ Mind a polgári, mind a büntetőügyek sokáig húzódtak, ezért a közvélemény nyomása miatt az ügyhátralék ledolgozása vált az elsődleges céllá. Az ügyek mielőbbi befejezésének igénye viszont azzal járt, hogy a bírák érdekeltek lettek abban, hogy a lehető legkönnyebb, legegyszerűbb módon fejezzék be az ügyeket. Mindez viszont – az eljárásjogi sajátosságok miatt – éppen nem az ügyek alapos vizsgálatát segítette elő, hanem a sematikus ítéletek és indokolások gyártása előtt nyitotta meg az utat („munkatakarékosság”). Bár az ügyterhelés az utóbbi években a bírók számának emelkedése miatt csökkent²⁹, egy kialakult – viszonylag kényelmes és gyors – ügyintézési módszer csak nehezen alakul át.

Azon túl, hogy a nyolcvanas években ezek a nyomasztó problémák még nem voltak jelen, létezik egy további magyarázat az ügyészi vádakhoz való korábbi kritikusabb hozzáállásra. *Marcin Matczak* lengyel és *Denis Galligan* angol kutató a lengyel gyakorlatot vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a szocializmus alatt a bírák erős elkötelezettsége a jogszabályok pontos

²⁸ Egy erre vonatkozó empirikus felmérés adatait lásd: <http://www.nol.hu/cikk/397011>

²⁹ http://birosag.hu/engine.aspx?page=statisztika_grafikon_erkezett

alkalmazása iránt abból fakadt, hogy ekként tudtak függetlenek maradni az uralkodó politikai ideológiától.³⁰ A szabályok komolyan vétele tehát ebben az esetben okozhatta azt, hogy igyekeztek megfelelni a Be. alapján a „kétséget kizáró” bizonyítottsági szintnek. A rendszerváltozás után ez a bírói stratégia okafogyottá vált, és az előbb említett körülmények (az ügyteher növekedése és a bíróságok szakmai elbizonytalanodása) a szabály érvényesülésének erodálódását hozták magukkal.

Ennek a folyamatnak lehetett a következménye, hogy a kilencvenes évekre a bírák számára az ítélezés egyre inkább formalista, bürokratikus tevékenység lett, és a büntetőjogilag felkészültnek vélemezett ügyész szakmai meggyőződése vált etalonná a bírák körében (az ügyész viszont döntő mértékben a nyomozati anyagra támaszkodik). Ez a szemlélet pedig a bürokratikus attitűddel összekapcsolva azt jelentette, hogy megnőtt a hajlandóság az egyszerűbben indokolható elítélő ítéletek meghozatalára és így a bírák könnyen érzéketlenné válhattak az egyes ügyek sajátosságai iránt. *A bírói gyakorlat jelenlegi állásának legjobb magyarázatát tehát az iratok alapján dolgozó formalisztikus-bürokratikus jogalkalmazás modellje adja.* Álláspontunk szerint tehát a gond nem abban rejlik, hogy a bírák átveszik a nyomozó hatóság szerepfelfogását, hanem abban, hogy gyakorlatilag a nyomozás „jóindulatú másodfokaként” működnek: ha a rendőrség már nyomozott az ügyben, a jogász végzettségű ügyész pedig elegendő okot látott a vádemelésre, akkor a vádlott biztosan elkövetett valamit. Egy ilyen bürokrata mentalitás pedig inkább az állami érdekek szolgálatára alkalmas, semmint az egyéni szabadságjogok védelmére.

Ebben az eljárási gyakorlatban a közösség (társadalom) védelmének elve jóval nagyobb súllyal esik latba, mint az az eljárási törvény szövegéből és szelleméből következne. A büntetőeljárásban kulcsszerepet játszó nyomozó hatóság ugyanis szervezeti céljánál fogva és a belső szervezeti kultúra révén is elsősorban abban érdekelt és motivált, hogy eredményt mutasson fel a közösség védelmének terén, és jóval kevésbé abban, hogy érvényesítse az eljárás alá vont személy védekezéshez való jogát. Ha a bíróság csupán a nyomozó hatóság ellenőrző szervének szerepét játssza, és érdemben nem folytat tényállás-megállapítást, bizonyítást, akkor kevésbé számít az, hogy a hazánk által is ratifikált fontos nemzetközi egyezmények, a közösségi jogforrások, az alkotmány és a büntetőeljárási jog alapelvei egyaránt deklarálják és kiemelt

³⁰ Marcin Matczak – Denis Galligan: *Strategies of Judicial Review*. Ernst and Young, Warsaw, 2005, pp. 36–37.

pozícióba helyezik az ártatlanság véelmét. A nyomozó hatóság hatalmának ilyen kiterjedése a tekintélyelvű és nem a szabadságközpontú politikai berendezkedések sajátossága.

Közhely továbbá, hogy a bírák ugyanúgy részei a társadalomnak, mint bárki más, tehát azok a politikai viszonyok, amelyek a közgondolkodást formálják, szintén szerepet játszhatnak az ismertett gyakorlat kialakulásában. Ha a közvélemény a büntetések terén a szigorítást pártolja, akkor ez a hangulat nyilvánvalóan az ártatlanság véelmének sem kedvez. Számos döntésben világosan érződött, hogy a bírák, egyértelmű, meggyőző bizonyítékok híján is azért hoztak bűnösséget kimondó ítéletet, mert úgy látták, ezzel tesznek eleget a közösség kimondott és ki nem mondott igényeinek. Reménykedésre mégis van okunk: a közelmúlt nagy nyilvánosságot kapó, sokszor politikai színezetű ügyei – főként az előzetes letartóztatás elrendelésével kapcsolatosak – azt mutatják, hogy a bíróságok képesek a valódi mérlegelési tevékenységre, és a jelentős súlyú határozatok meghozatalakor nem sematikusan, hanem minden körülményt megfontolva hoznak döntést.³¹

³¹ http://index.hu/belfold/2010/10/14/szokatlan_biroi_dontes_volt_a_mal-vezer_hazaengedese/
http://index.hu/belfold/2011/07/04/szabadlabra_helyeztek_szilvasy_gyorgyot/